

Захист прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України.

// Вісник Хмельницького інституту регіонального управління і права. – 2004. № 4 (12). – С. 52-56.

*Цимбалістий Т. О.,
к. ю. н., доцент кафедри конституційного і
адміністративного права Юридичного інституту
Тернопільської академії народного господарства*

З проголошенням незалежності Україна стала на шлях визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, серед яких чільне місце займає захист прав та свобод людини і громадянина. Своє цілісне закріплення концепція прав людини знайшла у прийнятій 28 червня 1996 року Конституції України. Проте встановлення прав і свобод людини і громадянина навіть у нормативно-правовому акті найвищої юридичної сили ще не є показником їх реальності. Яскравим прикладом тут є практика державного і суспільного життя в колишньому Союзі РСР, яка в частині забезпечення прав людини не відповідала положенням, закріпленим у Основному Законі тої держави. Отже, велике значення має реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, можливість ними користуватися, що є однією з найважливіших ознак демократичної правової держави.

Для того, щоб проголошені права не стали декларацією держава повинна створити відповідний правовий механізм їх забезпечення, під яким розуміють органічну сукупність усіх засобів і форм переведення нормативності права у впорядкування суспільних відносин, переведення “належного в існуюче” [1]. М. Савенко даний механізм розглядає в контексті правової охорони Конституції, маючи на увазі, що оскільки права і свободи людини і громадянина закріплені в Основному Законі, то й система його охорони спрямована на захист цих прав і свобод [2]. Разом з цим захист прав і свобод людини забезпечується і іншими гарантіями держави: політичними, економічними, соціальними і, звичайно, правовими. Дієвість і ефективність цього механізму залежить від багатьох чинників, серед яких: загальний рівень правової культури народу, а насамперед представників влади, економічний стан держави, ступінь реалізації принципу розподілу влади, реальність громадського впливу на відповідний процес, роль засобів масової інформації та ін.

Основною юридичною гарантією прав і свобод людини є судовий захист. Особлива роль тут відведена Конституційному Суду України, який відповідно до статті 147 Конституції є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні [3].

Цікаво зауважити, що функція захисту прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом ні в Конституції України, ні в Законі “Про Конституційний Суд України” прямо не передбачена. Проте це не означає, що така функція для цього органу кон-

ституційної юрисдикції не передбачена взагалі. Навпаки – вона є провідною в його діяльності.

Здійснення захисту прав і свобод людини впливає з інших положень Закону, зокрема з тих, що регулюють завдання Конституційного Суду України: гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави (стаття 2 Закону “Про Конституційний Суд України” [4]). Відомо, що норми про права і свободи людини і громадянина включені до Основного Закону. Таким чином, забезпечуючи верховенство Конституції, Конституційний Суд забезпечує реалізацію і тих її норм, що стосуються прав і свобод людини.

Такі повноваження впливають зі змісту присяги судді Конституційного Суду України, в якій судді зобов’язуються “захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина” (стаття 17 Закону), глави 12 “Особливості провадження в справах щодо відповідності положень чинних правових актів, зазначених у пункті 1 ст. 13 цього Закону, конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина”, а також із глави 13 “Особливості провадження в справах щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина” Закону України “Про Конституційний Суд України” [5].

Реалізацію Конституційним Судом України функції захисту прав і свобод необхідно розглядати в декількох аспектах відповідно до його компетенції і проваджень.

Так, згідно зі статтями 157 і 159 Конституції України Конституційний Суд України здійснює перевірку законопроектів про внесення змін до Конституції на предмет того, чи не передбачають такі зміни скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина як однієї з основних цінностей Української держави. У випадку відсутності позитивного висновку Конституційного Суду законопроект відхиляється.

Відповідно до статей 147 і 150 Конституції України, а також пункту 1 статті 13 Закону “Про Конституційний Суд України”, останній вирішує питання відповідності Конституції (конституційності) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Оскільки права та свободи людини і громадянина закріплені в Конституції, то вони і є одним із критеріїв оцінки конституційності цих актів. Якщо за результатами перевірки Конституційний Суд визнає ці акти або окремі їх положення такими, що не відповідають Конституції, то вони втрачають юридичну силу з дня визнання їх неконституційними.

Суб'єктами права на конституційне подання з цього питання є Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Фізичні, як і юридичні, особи, конституційні права яких прийняттям відповідного акту порушені, не можуть безпосередньо звернутися до Конституційного Суду. Це право вони можуть реалізувати лише через вказані органи, які в такому разі будуть їх представляти.

Підставами для порушення питання про відкриття провадження у справі щодо відповідності норм чинного законодавства принципам і нормам Конституції України стосовно прав та свобод людини і громадянина є:

- 1) наявність спірних питань щодо конституційності прийнятих і оприлюднених у встановленому порядку законів, інших правових актів;
- 2) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених у процесі загального судочинства;
- 3) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених органами виконавчої влади в процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у процесі його діяльності.

Предметом конституційного провадження у справах щодо конституційності норм законів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, є вирішення спірних питань конституційності норм двох чи більше законів або актів міжнародного права, визнаних обов'язковими на території України, що встановлюють різний порядок реалізації одних й тих самих конституційних прав та свобод, чим суттєво обмежуються можливості їх використання.

Ще одним напрямом конституційного захисту прав і свобод є офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції і законів України. Згідно зі статтею 42 Закону "Про Конституційний Суд України", з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи, до Конституційного Суду України може бути подане конституційне звернення про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України.

Суб'єктами такого звернення є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, а також юридичні особи. Підставою для конституційного звернення цих осіб є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону "Про Конституційний Суд України"). Тобто,

такі особи повинні бути особисто (безпосередньо) зацікавлені у рішенні Конституційного Суду, адже саме їхнім конституційним правам і свободам завдана певна шкода або створена небезпека її спричинення [6].

Окремо слід зауважити, що така вимога Закону як наявність неоднозначного застосування Конституції або законів України суттєво звужує можливості фізичних і юридичних осіб щодо захисту своїх прав в Конституційному Суді України, оскільки фактично їм доводиться або шукати факти неоднозначного застосування законодавства, або чекати, коли такі факти настануть. Однозначне, хоча й неправильне застосування Конституції або законів України, за буквою Закону, не є підставою звернення до Конституційного Суду за захистом своїх прав. Тому в цій частині Закон “Про Конституційний Суд України” потребує доопрацювання.

Якщо Конституційний Суд, розглядаючи справу про офіційне тлумачення Закону (окремих його положень), встановить його невідповідність Конституції України, то у цьому ж провадженні він вирішує питання щодо неконституційності цього Закону або окремих його положень (частина друга статті 94 Закону). Дане положення є надзвичайно важливим засобом захисту прав і свобод саме для громадян, які не є суб’єктами конституційного подання з питань відповідності законів та інших правових актів Конституції України.

Крім цього, важливість такого засобу захисту полягає у тому, що, розглядаючи індивідуальне звернення, Конституційний Суд здійснює вплив на всю право застосовну практику, спрямовуючи її в конституційне русло і забезпечуючи захист прав і свобод з питань, що були предметом офіційного тлумачення в системі виконавчої і судової влади, а також сприяє відповідальному ставленню цих органів до забезпечення прав і свобод у процесі застосування нормативно-правових актів [7].

В європейських державах досить поширеним є інститут конституційної скарги, суть якого зводиться до права громадян звертатися до органів судового конституційного контролю з проханням про перевірку конституційності владних актів, якими порушується, на їх думку, їхні права і свободи [8]. На жаль, в законодавстві України цей інститут не знайшов свого відображення, що, мабуть, пояснюється прагненням законодавця запобігти перевантаженню Конституційного Суду України такими справами. Разом з цим це обмежує можливості громадян щодо захисту своїх прав національними правовими засобами, зокрема і в Конституційному Суді. Тут слід визнати слушною думку М. Савенка, який вважає, що громадянам варто було б надати право звертатися до Конституційного Суду України, але після використання всіх інших правових засобів [2].

Таким чином, Конституційний Суд України займає досить важливе місце в механізмі захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Більшість при-

йнятих ним за час своєї діяльності рішень так чи інакше стосується забезпечення прав людини. Крім цього, є всі підстави стверджувати, що вже сам факт існування такого органу конституційного контролю і Україні значною мірою дисциплінує органи державної влади, змушує їх діяти відповідно до законодавства України, спрямовуючи свою діяльність на забезпечення та захист прав і свобод людини і громадянина.

Використані джерела:

1. Словарь терминов по теории государства и права / Под ред. М. И. Панова. – Харьков, 1997. – С. 76.
2. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. - № 1. - С. 69.
3. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. - К., УПФ, 1996.
4. Закон України “Про Конституційний Суд України” від 16 жвтня 1996 р. – Відомості Верховної Ради. – 1996. -№ 49. – Ст. 272.
5. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції // Право України. – 1999. - № 2. – С. 6.
6. Тихий В. Захист конституційних прав і свобод Конституційним Судом України за зверненнями фізичних та юридичних осіб // Вісник Конституційного Суду України. – 2001 р. - № 2. – С. 67.
7. Чубар Л. Захист прав і свобод людини і громадянина у конституційному судочинстві України // Вісник Конституційного Суду України. – 2000р. - № 1. – С. 88-89.
8. Туманов В. А., Чиркин В. Е., Юдин Ю. А. Конституция Российской Федерации: Энциклопед. словарь. – М., 1997. - С. 116.

Ключові слова: права людини, конституційність, Конституційний Суд України.

Анотація

Стаття присвячена деяким питанням захисту прав і свобод людини Конституційним Судом України.

The summary

The scientific article gives coverage of questions constitution courts of Ukraine deferens of human rights in Ukraine.